

ป่าเสม็ดชุมชนควนโสกับบทเรียนการจัดการป่าโดยรัฐ

Melaleuca Forest in Khuan So Community and Lesson from Forest Management by State

อุทัย ปริญาสุทธินันท์^{*}
สวรินทร์ เบญญะเด็มอะหลี^{**}
ยินดี หนูบวช^{***}
และเทพรัตน์ จันทพันธ์^{****}

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวิถีคนและป่าเสม็ด ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงภายใต้การจัดการป่าโดยรัฐของชุมชนควนโส ตำบลควนโส อำเภอควนเนียง จังหวัดสงขลา โดยเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสนทนากลุ่ม และการสังเกตแบบไม่เป็นทางการ ผลการศึกษาพบว่า ประการแรก ชุมชนควนโสมีวิถีชีวิตที่เรียบง่ายโดยตั้งบ้านเรือนใกล้กับแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะป่าเสม็ดซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรที่สำคัญ และวิถีการดำรงชีวิตของคนและผืนป่ามีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น ประการที่สอง ป่าเสม็ดมีประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยเป็นแหล่งหาอาหารและวัสดุอุปกรณ์ในการปลูกสร้างที่อยู่อาศัย แหล่งประกอบอาชีพสร้างรายได้จากความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายทางชีวภาพ และแหล่งเรียนรู้ระบบนิเวศซึ่งสร้างสุนทรียภาพทางใจ ประการที่สาม ในอดีตชุมชนจัดการป่าเสม็ดในรูปแบบของ "ป่าวัน" กล่าวคือ ชาวบ้านจะไม่ตัดไม้จนกว่าไม้จะโตตามขนาดที่ต้องการ ซึ่งเงื่อนไขการใช้ไม้กำหนดโดยชุมชนและประการสุดท้าย ป่าเสม็ดวิถีใหม่ภายใต้การจัดการโดยรัฐ พบว่า ป่าเสม็ดของชุมชนจำนวนมากได้เปลี่ยนเป็นสวนยางพาราและสวนปาล์มน้ำมันตามแนวนโยบายส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจของรัฐ และเกิดการบุกรุกทำลายป่าจากนายทุนมากขึ้น นอกจากนั้น วิถีชีวิตของคนในชุมชนก็เปลี่ยนไป จากเดิมที่รักและหวงแหนป่าเสม็ดกลายเป็นไม่สนใจดูแลรักษาและปล่อยให้เติบโตตามอำนาจการจัดการของรัฐ

^{*} อาจารย์ ดร. ภาควิชาสัตวบาลศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ จังหวัดสงขลา 90110

^{**} นักศึกษาปริญญาเอก สาขาวิชาการจัดการสิ่งแวดล้อม คณะการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ จังหวัดสงขลา 90110

^{***} ผู้ประสานงานโครงการ มูลนิธิศุภนิมิตแห่งประเทศไทย เขตพื้นที่อำเภอควนเนียง จังหวัดสงขลา 90220

^{****} อาจารย์ สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์และการจัดการทรัพยากรมนุษย์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ จังหวัดสงขลา 90000

อนึ่ง การเปลี่ยนมาประสานความร่วมมือระหว่างรัฐและชุมชน โดยให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าทั้งการใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์ การรื้อฟื้นแนวคิด "ป่าวน" ของชุมชน และการใช้กลไกสถาบันที่มีคณะกรรมการป่าชุมชนซึ่งเป็นคนในหมู่บ้าน โดยที่รัฐเป็นเพียงผู้สนับสนุนความรู้และทุน ย่อมทำให้เกิดความยั่งยืนในการจัดการป่าเสม็ดของชุมชน

คำสำคัญ : วิถีคน ป่าเสม็ด ป่าวน ชุมชน ควนโส

Abstract

This study is intended to investigate the relationship between the people's way of life and Melaleuca forest, and also changing from forest management by state in Khuan So Sub-district, Khuan Niang District, Songkhla Province. The data was collected through in-depth interviews, group discussions, and non-participatory observations. The results of the study can be classified into four categories : Firstly, people's way of life, It was found that Khuan So residents led a simple life living in houses located near sources of natural resources, especially Melaleuca forest on which their livelihoods depended and they made direct and indirect use of the Melaleuca forest. Secondly, Melaleuca forest was not only a wildlife habitat but also an important place for people is dependence for their live; the Melaleuca forest was a source of food, building materials, and occupations. Thirdly, people have used the Melaleuca forest as an "exempt forest" meaning that they would not cut any immature tree down for use. Lastly, it was found that a new way of using the Melaleuca forest under state management was that a vast area of the forest has been turned into rubber and palm oil plantations in accordance with the government policy on growing economic plants, and there had also been an increase in forest invasion and deforestation by capitalists. In addition the people's way of life in the community has also changed from

loving and protecting the forest to neglecting it and allowing it to go the way the state authority managed it.

However, making change through cooperation between the state and the community by allowing the community to participate in managing the forest in terms of utilization, preservation, revival of the "exempt forest" concept, and using the institutional mechanism by appointing a community committee with people in the village serving as committee members, and the state only supports the community by providing knowledge and fund so that sustainability in the Melaleuca forest management by the community will take place.

Keywords : people's way of life, Melaleuca forest, exempt forest, community, Khuan So

บทนำ

ปัจจุบันป่าไม้เป็นปัญหาหนึ่งที่มีความสำคัญและต้องเร่งแก้ไข โดยพบว่าประเทศไทยเริ่มสูญเสียพื้นที่ป่าจากการให้สัมปทานป่าไม้ในสมัยรัชกาลที่ 5 และมีความรุนแรงขึ้นหลังจากมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) (ปัทมวดี ชูชุกี และชล บุนนาค, 2552: 331) กล่าวได้ว่าในแต่ละปีประเทศไทยต้องสูญเสียพื้นที่ป่าไปเป็นจำนวนมาก โดยตลอดช่วงเวลาห้าทศวรรษที่ผ่านมาสูญเสียพื้นที่ป่าไปแล้วประมาณ 67 ล้านไร่ หรือเฉลี่ยปีละประมาณ 1.6 ล้านไร่ ทั้งนี้ เนื้อที่ป่าไม้ของประเทศไทยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504-2552 มีอัตราการลดลงทั่วทุกภูมิภาค (กฤษฎา บุญชัย, 2554 : 29) โดยสาเหตุการลดลงของพื้นที่ป่าเกิดขึ้นจากหลายสาเหตุ ทั้งการเกิดไฟไหม้ป่าตามธรรมชาติ การกระทำของมนุษย์ และนโยบายด้านการจัดการป่าไม้ที่มีส่วนส่งเสริมให้เกิดการบุกรุกแผ้วถาง เพื่อเปลี่ยนไปปลูกพืชเศรษฐกิจตามนโยบายรัฐ นอกจากนี้ยังมีการบุกรุกของกลุ่มทุนเพื่อสร้างบ้านพักตากอากาศอีกด้วย

ทั้งนี้ภาคใต้ นับเป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่ประสบปัญหาวิกฤตป่าไม้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าพรุเสม็ด ดังกรณี ป่าพรุควนเคร็ง จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่เคยมีความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายทางชีวภาพสูง ได้ถูกบุกรุกจนหลายฝ่ายพยายามร่วมมือกัน

หาทางฟื้นฟูและแก้ปัญหาความขัดแย้ง นอกจากนี้ปัญหายังลุกลามไปยังพื้นที่ป่าพรุทุ่งบางนกออก ตำบลควนโส และป่าพรุทุ่งแพร ตำบลห้วยลึก อำเภอควนเนียง จังหวัดสงขลา โดยป่าพรุทั้งสองแห่งนี้มีสถานะเป็นป่าสงวนแห่งชาติ ซึ่งตามประกาศพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 ระบุเนื้อที่ของป่าพรุทุ่งบางนกออก จำนวน 6,250 ไร่ และป่าพรุทุ่งแพร จำนวน 4,762 ไร่ (กรมป่าไม้, 2555) ปัจจุบันป่าพรุทั้งสองแห่งนี้ประสบปัญหาการบุกรุก ลักลอบตัดไม้ และเผาทำลาย ดังกรณีช่วงเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2553 ซึ่งส่งผลให้ป่าเสม็ดถูกทำลายจำนวน 500 ไร่ ("ตรวจสอบป่าเสม็ดหลังถูกตัด-เผา เตรียมปลูกป่าล้ม", 2553)

อนึ่ง ปัญหาการบุกรุกป่าเสม็ดชุมชนควนโสนี้ ส่งผลกระทบต่อความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่า ซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรสำคัญของคนในชุมชนที่ใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตทั้งทางตรงและทางอ้อมมากกว่าศตวรรษ ดังนั้น จึงน่าสนใจศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวิถีคนและป่าเสม็ดว่ามีความเชื่อมโยงกันอย่างไร มีรูปแบบการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากป่าอย่างไรบ้าง และขณะที่ป่าซึ่งอยู่ในสถานะที่เกิดการเปลี่ยนแปลงและเสื่อมโทรมนั้น ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีคนอย่างไรและเพียงใด ดังนั้น การถอดองค์ความรู้ความสัมพันธ์ระหว่างวิถีคนและป่าเสม็ดจะเป็นประโยชน์ต่อการสร้างคุณค่าให้ชุมชน ได้ตระหนักถึงสิทธิของชุมชนในการใช้และดูแลรักษาทรัพยากรอย่างยั่งยืน ตลอดจนนำไปสู่การปรับนโยบายรัฐที่เสริมสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนเอง

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวิถีคนและป่าเสม็ดชุมชนควนโส ตำบลควนโส อำเภอควนเนียง จังหวัดสงขลา ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงภายใต้การจัดการป่าโดยรัฐ

วิธีการวิจัย

การวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (Go-along in-depth interview) ซึ่งมีความยืดหยุ่นและสร้างความเป็นมิตรระหว่างผู้ให้สัมภาษณ์และผู้วิจัยได้เป็นอย่างดี (Capiano, 2009: 263-272) โดยเป็นการสนทนาอย่างไม่เป็นทางการและการเข้าสู่ชุมชนเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชาวบ้านทั้ง 11 หมู่บ้าน ตลอดจนการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน ผู้อาวุโสที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือและอยู่ในชุมชนมายาวนาน และเจ้าหน้าที่รัฐในพื้นที่ นอกจากนี้ยังใช้การสนทนากลุ่ม (Group discussion) กับชาวบ้านกลุ่มละประมาณ 3-4 คน ตลอดจนการสังเกตอย่างไม่มีส่วนร่วม

ในกิจกรรมของชุมชน (Non-participatory observation) ขณะที่การวิเคราะห์ข้อมูล
ใช้การวิเคราะห์เนื้อหาเป็นหลัก

ผลการวิจัย

1. ป่าเสม็ด: ที่พึ่งของชุมชน

ป่าเสม็ดเป็นพืชป่าพรุขึ้นในพื้นที่ลุ่มต่ำที่เป็นแอ่งและมีน้ำท่วมขังเกือบตลอดทั้งปี
จึงอุดมสมบูรณ์ไปด้วยอินทรีย์วัตถุ หรือ "พีท" ที่อยู่เหนือชั้นดินไม่ต่ำกว่า 50 เซนติเมตร
ทำให้มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง ซึ่งสังคมพืชและสัตว์นี้มีความสำคัญต่อระบบนิเวศ
ของป่าและการดำรงชีวิตของคนในชุมชน (ตารางที่ 1) สำหรับต้นเสม็ดจะมีคุณลักษณะ
พิเศษ กล่าวคือ เมื่อตัดต้นเสม็ดไปหนึ่งต้น ภายในระยะเวลา 1-2 ปี ต้นต่อเสม็ดจะแตก
ต้นใหม่ ประมาณ 8-10 ต้น และจากการศึกษาพบว่า ป่าเสม็ดในบริเวณที่เรียกว่า ทุ่งบาง
นกออก ของตำบลควนโสนี้ มีเนื้อที่จำนวน 6,250 ไร่ คิดเป็นสัดส่วน 1 ใน 4 ของพื้นที่
ทั้งหมดในตำบลซึ่งมีจำนวน 24,454 ไร่ ครอบคลุมพื้นที่ 5 หมู่บ้าน ประกอบด้วย หมู่ที่ 5
บ้านปากจำ หมู่ที่ 6 บ้านกลาง หมู่ที่ 8 บ้านสวน หมู่ที่ 10 บ้านใต้ และหมู่ที่ 11 บ้านบ่อห้วย
(ภาพที่ 1 และ 2) และโดยรอบพื้นที่ป่าจะมีนาข้าวซึ่งเป็นอาชีพหนึ่งของคนในชุมชนเช่นกัน
(ภาพที่ 3) นอกจากนี้ชาวบ้านยังใช้ประโยชน์จากป่าทั้งการใช้ไม้โดยตรง (ภาพที่ 4) และ
การหาของป่าเพื่อเป็นอาหารในครัวเรือน ตลอดจนขายเพื่อเป็นรายได้เสริมอีกด้วย ดังสะท้อน
ได้จากการบอกเล่าของชาวบ้านที่ว่า

“...เห็ดตับเต่า ผัดหรือตากให้แห้งแล้วมาคั่วก็ได้ เห็ดเหม็ด
ขมกว่าเห็ดตับเต่า กินน้ำตามก็ไม่หายขม...” (พีทิน, 2554)

“...ไผ่นกเปิดน้ำ ไช้ที่ 20 หน่วยต่อตัว พบก็เอามาทำไข่เจียว
เหมือนไข่ไก่...” พิกุ้ง, 2554)

ภาพที่ 1
แบบจำลองชุมชน
ควนโสและพื้นที่ป่าเสม็ด

ภาพที่ 2
ต้นเสม็ดขาว

ภาพที่ 3
นาข้าว
ซึ่งล้อมรอบป่าเสม็ด

ภาพที่ 4
ชาวประมงกับ
ไม้หลักต้นเสม็ด

ตารางที่ 1 พืชและสัตว์ที่พบได้ในป่าเสม็ดชุมชนควนโส

ประเภท	ชื่อ	ฤดูกาลที่พบ	คุณลักษณะ	คุณประโยชน์
พืช	เห็ดเสม็ด (ภาพที่ 5)	เดือนสิงหาคม-ตุลาคม ของทุกปี หรือจากการ รับรู้ของชุมชนคือ ช่วง วันพระ	ดอกเป็นรูปกระทะคว่ำ สีดำออกชมพู หรือ ม่วงอ่อนๆ รสขม	ประกอบอาหารประเภทแกง หรือลวกเป็นเครื่องเคียง หรือ รับประทานกับน้ำพริก
	เห็ดตับเต่า	เดือนกันยายน-ตุลาคม ของทุกปี	ดอกคล้ายเห็ดเสม็ด แต่ต่างกันที่รสซึ่ง ขมน้อยกว่า	ประกอบอาหารประเภทแกง หรือลวกเป็นเครื่องเคียง หรือ รับประทานกับน้ำพริก
	เห็ดแครง	ตลอดทั้งปี	ขึ้นตามขอนไม้ผุ ดอกบานคล้าย เปลือกลอยแครง	ประกอบอาหารประเภท แกงกะทิ
	ยอดเสม็ดอ่อน	ตลอดทั้งปี	เป็นต้นอ่อนของ ต้นเสม็ดที่ขึ้นอยู่ผิวดิน ใต้โคนต้น กลิ่นและ รสคล้ายพริกไทย	ประกอบอาหารประเภท ต้มหรือผัด หรือแกงหรือทอด
	รวย	ช่วงหน้าฝนที่มี น้ำท่วมขังเท่านั้น	เป็นพืชน้ำเตาเป็นกอ และมีใบอ่อน	ใช้ใบอ่อนมาเป็นผักเครื่อง เคียงน้ำพริกหรือผัด
	ปลง (ภาพที่ 6)	ตลอดทั้งปี	รสหวาน	ประกอบอาหารประเภทแกง
สัตว์	ดอกเสม็ด (ภาพที่ 7)	เดือนกรกฎาคม - สิงหาคมของทุกปี	กลิ่นหอม รสเผ็ด	ใช้รับประทานกับข้าวยา
	ผักหวานป่า	ตลอดทั้งปี	เป็นผักกินยอด รสหวาน	ใช้ใบอ่อนประกอบอาหาร
	นกเป็ดน้ำ	-	กินปลาเล็กปลาน้อย ในป่าเสม็ด	ประกอบอาหารตามชอบ
	ตะกวด	ตลอดทั้งปี	สัตว์เลื้อยคลาน	เป็นอาหารสำหรับผู้นิยม รับประทานของแปลก แต่โดยมากชาวบ้านไม่นิยม

ที่มา : รวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์

ตารางที่ 1 พืชและสัตว์ที่พบได้ในป่าเสม็ดชุมชนควนโส (ต่อ)

ประเภท	ชื่อ	ฤดูกาลที่พบ	คุณลักษณะ	คุณประโยชน์
	ผึ่งป่า (ภาพที่ 9)	เดือนกรกฎาคม - สิงหาคมของทุกปี ซึ่งเป็นช่วงที่ ดอกเสม็ดบาน	เป็นผึ่งป่ากินน้ำหวาน จากดอกเสม็ด	เป็นอาหารและมีสรรพคุณ ทางยา
	ไข่มดแดง	ช่วงหน้าแล้ง	เป็นไข่มดแดงของมดแดง หากโตเต็มที่ไข่มดแดง เม็ดใหญ่ แต่หากยังโต ไม่เต็มที่เรียกว่า ไข่มดเล็ก	เป็นอาหารหลากหลายเมนู เช่น ไข่เจียว ไข่ตุ๋น และ ยำสมุนไพร เป็นต้น
	ปลาช่อน ปลาชะโด ปลาหมอ	ช่วงน้ำท่วมขังโดย ใช้เครื่องมืออย่างง่าย ทั้งเบ็ด ไซ การขุดบ่อ ล่อปลา และทำกระชัง	ปลาน้ำจืด	ประกอบอาหารประเภทแกง

ที่มา : รวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์

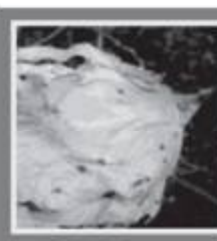
ภาพที่ 5
เห็นเสม็ด

ภาพที่ 6
ยอดปลง

ภาพที่ 7
ดอกเสม็ดบาน

ภาพที่ 8
เปลือกของต้นเสม็ด

ภาพที่ 9
รังผึ้งในป่าเสม็ด

นอกจากนี้เปลือกของต้นเสม็ด (ภาพที่ 8) ยังนำไปใช้ทำหลังคาบ้านเรือนได้อีกด้วย และจากความอุดมสมบูรณ์ของป่าเสม็ด ทำให้ผืนป่าแห่งนี้มีความสำคัญและเป็นที่พึ่งพิงของ ชุมชนผ่านการใช้ประโยชน์ที่หลากหลาย จึงสะท้อนถึงความเชื่อมโยงระหว่างวิถีคนและ ป่าเสม็ดที่กลมกลืน แนบแน่นในการดำรงชีวิต

2. ความสัมพันธ์ระหว่างวิถีคนและป่าเสม็ด

ชุมชนควนโสมมีวิถีชีวิตที่เรียบง่ายและตั้งบ้านเรือนใกล้กับแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพประมงขนาดเล็ก ทำนา (ภาพที่ 11) และทำสวนยางพารา สำหรับทรัพยากรที่สำคัญของชุมชนจะประกอบด้วยแหล่งน้ำติดทะเลสาบสงขลาและป่าเสม็ด โดยที่คนในชุมชนใช้ประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม กล่าวคือ ประการแรก เป็นแหล่งอาหาร (ภาพที่ 12) ประการที่สอง ใช้ทำกระชังปลาและสะพาน (ภาพที่ 13 และ 14) ประการที่สาม เป็นแหล่งประกอบอาชีพสร้างรายได้ (ตารางที่ 2) และการใช้ประโยชน์จากป่าเสม็ดนี้ ทุกคนมีสิทธิใช้ร่วมกันจึงต้องช่วยกันดูแลรักษา โดยรูปแบบการใช้มีกฎเกณฑ์ที่ชาวบ้านรับรู้และยอมรับสิทธิการใช้ระหว่างกัน (ตารางที่ 3) และประการสุดท้าย เป็นแหล่งเรียนรู้ระบบนิเวศ ซึ่งสร้างสุนทรีย์ภาพทางใจ (ภาพที่ 14)

ภาพที่ 11
ชาวนากำลังเก็บข้าว
หลังฝนแดดจนแห้ง

ภาพที่ 12
ชาวบ้าน
ทำกับดักจับสัตว์ไป
เป็นอาหาร

ภาพที่ 13
กระชังปลาที่ทำ
จากไม้เสม็ด

ภาพที่ 14
สะพานไม้เสม็ดใช้
เดินศึกษาธรรมชาติระบบนิเวศ

ตารางที่ 2 ปฏิทินอาชีพในป่าเสม็ด

เดือน	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
กิจกรรม												
การทำนาปรัง												
การทำนาปี												
การจับผึ้ง*												
การดักไขจับปลา												
การจับปลา*												
การหาเห็ดเสม็ด*												
การหาเห็ดตับเต่า*												
การตัดไม้เสม็ด*												

ที่มา : รวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์

* หมายถึงกิจกรรมที่เกิดการเปลี่ยนแปลงภายหลังการเปลี่ยนแปลงของป่าเสม็ด

ตารางที่ 3 ความสัมพันธ์ระหว่างอาชีพและสิทธิการใช้ป่าเสม็ดก่อนรัฐเข้ามาจัดการป่า

อาชีพ	รูปแบบการแสดง กรรมสิทธิ์	ประเภทกรรมสิทธิ์	การรับรู้ความหมายของชุมชน
การจับผึ้ง หรือเผาผึ้ง	พังกาด	ปัจเจกบุคคล	ทุกคนสามารถทำพังกาดได้ทุกบริเวณของป่าเสม็ด แต่ไม่สามารถจับผึ้งจากพังกาดของผู้อื่นได้
	ปักก่า	ปัจเจกบุคคล	ทุกคนสามารถจับจองรังผึ้งที่ตนเห็นได้โดยปักก่า แสดงกรรมสิทธิ์ของตน และผู้อื่นไม่สามารถไปจับ ผึ้งของผู้อื่นได้
การเก็บเห็ด	ไม่มี	เปิดกว้าง	ทุกคนสามารถเก็บเห็ดในป่าได้โดยช่วงเวลาของ การเก็บเห็ดเป็นที่รับรู้กันว่าตรงกับช่วงวันพระและ สามารถเก็บได้ประมาณ 4-5 วัน
การตัดไม้มาทำ ไม้พื้น ไม้ว่า และถ่าน	ไม่มี	เปิดกว้าง	ทุกคนสามารถตัดไม้มาทำพื้นสัน ไม้ว่า และเผาทำ เป็นถ่านได้ โดยตัดกันปีละครั้งในช่วงน้ำท่วมเพราะ ขนย้ายได้ง่าย และเก็บไว้ใช้ได้ตลอดทั้งปี
การทำประมง	ไม่มี	เปิดกว้าง	ทุกคนสามารถตัดไม้มาทำกระชัง ขาทราย สะพาน และกระท่อมได้ โดยตัดกันปีละครั้งในช่วงน้ำท่วม
การจับปลา	กระชังและ บ่อล่อปลา	ปัจเจกบุคคล	ผู้เป็นเจ้าของกระชังหรือบ่อล่อปลาเท่านั้นที่จะจับปลา ที่ตกไว้ได้โดยจับกันในช่วงหน้าแล้ง
	ไซและเบ็ด	เปิดกว้าง	ทุกคนสามารถใช้ไซหรือเบ็ดจับหรือตกปลาได้ใน พื้นที่กระชังหรือบ่อล่อปลาของตนเท่านั้น

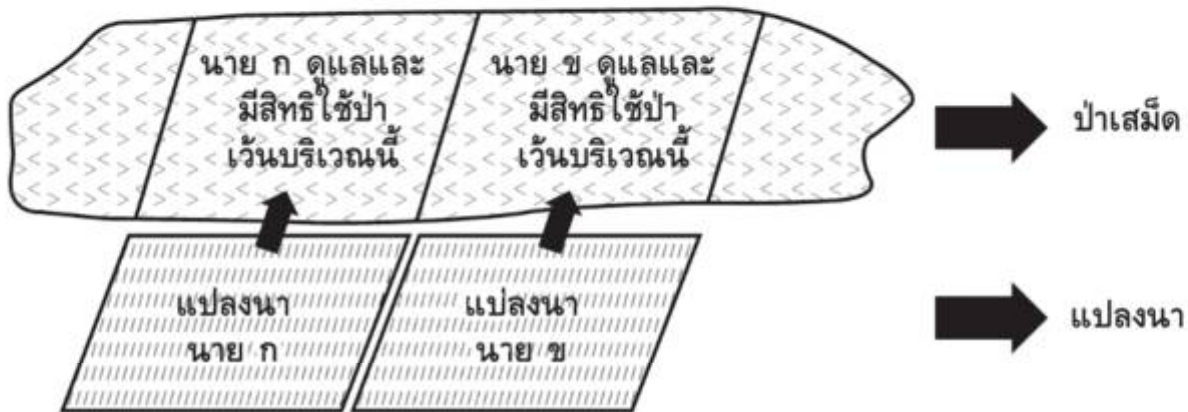
ที่มา : รวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์

กล่าวได้ว่า ป่าเสม็ดเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่า โดยในอดีตชุมชนมีสิทธิในการเข้าถึง
และใช้ประโยชน์ มีการจัดการและดูแลรักษาเพื่อความยั่งยืนของชุมชน ทว่า ปัจจุบันหลาย
อาชีพได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของป่า ทั้งการตัดไม้ซึ่งทำได้ไม่สะดวกและยุ่งยาก
ยิ่งขึ้นเนื่องจากชาวบ้านได้ถูกสร้างความหมายให้เป็นผู้ทำลายป่า และการเก็บเห็ดเสม็ดหรือ
เห็ดตับเต่าได้น้อยลง เนื่องจากเห็ดมีปริมาณลดลงนั่นเอง

3. “ป่าเว้น” กับจารีตการดูแลรักษาป่า

ก่อนการประกาศพื้นที่ป่าเสม็ดของชุมชนเป็นป่าสงวนแห่งชาตินั้น คนในชุมชน
มีความรู้สึกร่วมในการเป็นเจ้าของป่า จึงรักหวงแหนและช่วยกันดูแลรักษาป่า ตลอดจนใช้
ประโยชน์อย่างรู้คุณค่า โดยใช้รูปแบบของ “ป่าเว้น” กล่าวคือ จะเลือกตัดไม้ไปใช้เฉพาะ
จากต้นที่โตเต็มที่แล้วเท่านั้น และเว้นไม้จากต้นที่ยังไม่โตเต็มที่ไว้ ทั้งนี้ป่าเว้นเป็นป่าที่ชุมชน

มีข้อตกลงหรือจารีตที่ยอมรับกันว่า ให้เจ้าของที่ดินซึ่งมีพื้นที่นาติดกับป่าเป็นผู้ดูแลและมีสิทธิการใช้ป่าเว้น (ภาพที่ 15)

ภาพที่ 15 แผนผังการกำหนดเขตพื้นที่ในการดูแลและมีสิทธิการใช้ป่าเว้น

เห็นได้ว่า ในอดีตป่าเสม็ดชุมชนควนโสมีระบบการจัดการภายใต้แนวคิดการใช้ประโยชน์ควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ในรูปแบบของป่าเว้น ซึ่งเป็นความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นอันดีงามที่ส่งเสริมให้ทุกคนช่วยกันดูแลรักษา ทว่า เมื่อผืนป่าอยู่ภายใต้การจัดการโดยรัฐทำให้แนวคิดของชุมชนในเรื่องดังกล่าวเปลี่ยนไป โดยให้ความสำคัญกับการปลูกพืชเศรษฐกิจมากขึ้น ดังสะท้อนได้จากเสียงของชาวบ้านที่ว่า

“...ป่าไม้ เว้นไม้ ไม่มีประโยชน์ เว้นก็เป็นป่าสงวนอยู่ดี
ให้ชาวบ้านปลูกปาล์มดีกว่า ได้ประโยชน์มากกว่า...”
(ตารูน, 2554)

เมื่อป่าเว้นซึ่งเป็นจารีตในการดูแลป่าของชุมชนสูญหายไป ป่าเสม็ดและวิถีการดำรงชีวิตที่มีความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าอย่างแนบแน่นจะเป็นอย่างไร ป่าจะเป็นอย่างไรเมื่อขาดชุมชนดั้งเดิมเหล่านี้ คอยสอดส่องดูแลซึ่งความจริงที่ประจักษ์ชัดในปัจจุบันก็คือ ปัญหาการบุกรุกทำลายป่าที่มากขึ้นโดยลำดับ

4. วิถีคน ป่าเสม็ด และการเปลี่ยนแปลงภายใต้การจัดการป่าโดยรัฐ

ภายหลังจากการที่รัฐประกาศให้ป่าเสม็ดเป็นป่าสงวนแห่งชาติ (ตารางที่ 4) และปัจจุบันพื้นที่ป่าเสม็ดได้รับการเปลี่ยนแปลงกรรมสิทธิ์แสดงการครอบครองที่ดินอย่างถูกต้องตามกฎหมาย กล่าวคือ เปลี่ยนจากเอกสารสิทธิ์ซึ่งเป็นสิทธิครอบครองที่ดิน (ส.ค.1) (ตารางที่ 5) เป็นโฉนดที่ดินซึ่งออกโดยกรมที่ดิน อนึ่ง การเข้าจัดการป่าโดยรัฐและการออกเอกสารสิทธิ์ให้แก่ผู้ที่ทำกินในพื้นที่ป่ามาก่อน โดยอนุญาตให้ชาวบ้านมีสิทธิทำกินในพื้นที่ที่ได้บุกรุก

เพื่อการประกอบอาชีพได้ แต่ไม่ให้สิทธิในการครอบครอง และโดยที่ป่าได้กลายเป็นของรัฐ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า "ของหลวง" ซึ่งเมื่อชาวบ้านเกิดความจำเป็นต้องใช้ไม้ จึงเกิดการลักลอบ ตัดไม้ขึ้น และที่สุดชาวบ้านก็กลายเป็นผู้บุกรุกทำลายป่า ส่งผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับ ป่าเปลี่ยนไป จากรู้สึกรักหวงแหนกลายเป็นเพิกเฉยและไม่เห็นความสำคัญของป่าเช่นในอดีต ซึ่งสะท้อนความเป็นจริงประเด็นนี้จากเสียงของชาวบ้านที่ว่า

“...ป่าเสม็ดเป็นของรัฐ รัฐต้องดูแลจัดการเองไม่เกี่ยวกับ
ชาวบ้าน ชาวบ้านไม่มีอำนาจหรือสิทธิในการดูแลปกป้อง
จัดการป่าเพราะว่าป่าไม่ใช่ของตัวเองแต่เป็นของหลวง...”
(เจียด, 2554)

เมื่อความรู้สึกร่วมในการเป็นเจ้าของทรัพยากรชุมชนเปลี่ยนไป จึงทำให้ปัจจุบันป่าเสม็ด อยู่ในสภาพเสื่อมโทรม และเกิดการลักลอบตัดไม้จากคนนอกพื้นที่ ตลอดจนการบุกรุกจาก นายทุนมากยิ่งขึ้น ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ พื้นที่ป่าเสม็ดของชุมชนจึงลดลงอย่างน่าใจหาย นับเป็น ปรากฏการณ์ที่ชาวบ้านในชุมชนรับรู้ถึงความเปลี่ยนแปลงได้เป็นอย่างดี โดยสะท้อนได้จาก คำพูดของชาวบ้านที่ว่า

“...เมื่อก่อนที่ป่าอยู่ในการจัดการของชุมชนทุกคนร่วมกัน
ดูแลตามกฎหมายเกณฑ์ของชุมชน ทำให้ป่าอุดมสมบูรณ์ ไม่มี
การลักลอบตัดไม้ หรือบุกรุก ไม่มีไฟไหม้ป่าเหมือนตอนนี่...”
(พีชดา, 2554)

“...ตอนนี้ตำบลไม่มีนโยบายที่ชัดเจนเกี่ยวกับการอนุรักษ์
ป่าทำให้ป่าเสม็ดถูกตัดไปเรื่อยๆ ไม่สามารถยับยั้งได้
ความเป็นอยู่ของชาวบ้านเปลี่ยนไป จากที่เคยช่วยเหลือกัน
เปลี่ยนเป็นต่างคนต่างอยู่...” (พียา, 2554)

จากสถานการณ์ปัญหาดังกล่าว ปัจจุบันจึงมีการปรับเปลี่ยนกฎหมายของรัฐบาง ประการ โดยอนุญาตให้ชาวบ้านเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ตามความเหมาะสม และกำหนด ให้มีการจัดตั้งคณะกรรมการดูแลป่าที่มีตัวแทนจากชุมชนว่ายังคงกำกับดูแลโดยรัฐ กระนั้นก็ยังคงประสบปัญหาการบุกรุกทำลายเผาป่าเช่นเดิม (ภาพที่ 16 และ 17) กล่าวได้ว่า จากอดีตที่ชุมชนช่วยกันเป็นหูเป็นตาคอยสอดส่องดูแลและแก้ปัญหาได้ทันเวลา แต่ปัจจุบัน

ความกระตือรือร้นของคนในชุมชนลดลง นอกจากนี้การที่รัฐมีนโยบายขยายพื้นที่การปลูกพืชเศรษฐกิจ โดยเฉพาะปาล์มน้ำมันและยางพารา ทำให้ชาวบ้านเปลี่ยนความคิดโดยหลายรายได้เปลี่ยนอาชีพจากการทำนาไปปลูกปาล์มน้ำมันหรือยางพาราแทน (ภาพที่ 18 และ 19) ซึ่งสะท้อนได้จากเสียงหนึ่งของคนบ้านที่ว่า

“...ปัจจุบันพอป่าเป็นของหลวงก็ไม่มีใครสนใจดูแล
ถือว่าไม่ใช่ป่าของตนเอง ต่างคนต่างตัดไม้ทำลายป่า
ตัดได้ตัดเอา...” (ตารุน, 2554)

เห็นได้ว่า แม้รัฐจะอนุญาตให้เข้าไปใช้ประโยชน์ได้บ้างตามความจำเป็น ทว่าความคิดของคนในชุมชนเปลี่ยนไปแล้ว โดยให้ความสำคัญกับการปลูกพืชเศรษฐกิจตามแนวทางการส่งเสริมของรัฐที่ได้สร้างวาทกรรมการพัฒนาขึ้นแล้วซ้ำแล้วซ้ำเล่า กระทั่งคนในชุมชนบางส่วนลดการตระหนักต่อความสำคัญของทรัพยากรและความหลากหลายของสรรพชีวิตที่ชุมชนได้พึ่งพาอาศัยมาเป็นเวลายาวนาน

ตารางที่ 4 การเปลี่ยนแปลงกรรมสิทธิ์การถือครองที่ดินในชุมชนควนโส

ปี พ.ศ.	กฎเกณฑ์หรือข้อบังคับ	สิทธิการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์ของชุมชน
2435	จารีตของชุมชน และยังไม่มี การกำหนดกฎหมายโดยรัฐ	ช่วงเวลาของการก่อเกิดชุมชนควนโส ทุกคนสามารถ จับจองพื้นที่ได้อย่างอิสระ
2444-2451	การประกาศกฎหมายกรรมสิทธิ์การถือ ครองที่ดินทั่วราชอาณาจักรไทย	เป็นการควบคุมอำนาจการใช้ประโยชน์จากป่ามาเป็น ของรัฐ โดยมีกฎหมายสำคัญคือ ประกาศออกโฉนด ที่ดิน ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444) และพระราชบัญญัติ ที่ดิน ร.ศ. 127 (พ.ศ. 2451) ซึ่งที่บังคับใช้จนถึง พ.ศ. 2497 คือ ใบหยียบย่ำ โฉนดแผนที่ และ โฉนดที่ดิน
2484	พระราชบัญญัติป่าไม้	ชาวบ้านไม่มีสิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ ตลอดจนการถือครองที่ดิน
2516-2518	การออกเอกสารสิทธิ์ ส.ค. 1 และ น.ส. 3 ก ครุฑเขียว	ชาวบ้านผู้ใช้ประโยชน์แสดงการครอบครองที่ดิน ของตนผ่านเอกสารสิทธิ์ ส.ค. 1 และนำเอกสาร ดังกล่าวไปยื่นขอหนังสือรับรองการใช้ประโยชน์ (น.ส. 3 ก ครุฑเขียว)
2543-ปัจจุบัน	รัฐสำรวจผู้มีเอกสารสิทธิ์ ส.ค. 1 และทำการเปลี่ยนแปลงเอกสารสิทธิ์ ส.ค. 1 เป็นโฉนดที่ดินแทน	ชาวบ้านจะได้รับสิทธิในการครอบครองและใช้ ประโยชน์ในที่ดินจากรัฐผ่านโฉนดที่ดิน

ที่มา : สังเคราะห์จากการสัมภาษณ์ และวีรวัฒน์ อริยะวิริยานนท์ (2553)

ตารางที่ 5 ความรู้เกี่ยวกับเอกสารสิทธิ

เอกสารสิทธิ	ความหมาย
ส.ค. 1	ใบแจ้งการครอบครองที่ดินซึ่งเป็นเพียงหลักฐานการแจ้งต่อเจ้าพนักงานว่า ได้ครอบครองที่ดินแปลงใดอยู่ ไม่ใช่หนังสือแสดงกรรมสิทธิ์ที่ดินแต่อย่างใด และไม่สามารถจดทะเบียนโอนกรรมสิทธิ์ได้ แต่ใช้แสดงเจตนาว่าจะสละการครอบครองให้แก่ผู้รับโอนได้เท่านั้น ทั้งนี้ ส.ค. 1 สามารถใช้เป็นหลักฐานในการขออนุญาตออกโฉนดที่ดิน น.ส. 3 หรือ น.ส. 3 ก ได้ต่อเมื่อทางราชการมีการประกาศโครงการออกโฉนดที่ดินทั่วประเทศ หรือเมื่อมีการยื่นขออนุญาตออกโฉนดที่ดิน หรือหนังสือรับรองการทำประโยชน์เฉพาะรายหนังสือตามบทบัญญัติกฎหมายที่ดินให้บุคคลเข้าบุกเบิก ครอบครองและทำประโยชน์ในที่ดิน
ใบเทียบย่อ	ใบเสร็จเสียภาษีบำรุงท้องที่ เป็นเพียงหลักฐานแสดงว่าผู้มีชื่อในใบเสร็จเป็นผู้เสียภาษีบำรุงท้องที่เท่านั้น ไม่ใช่สิทธิการครอบครองที่ดิน
ภ.บ.ท. 5 และ ภ.บ.ท. 6	หนังสือแสดงความยินยอมให้ครอบครองและทำประโยชน์ในที่ดินเป็นการชั่วคราวจากทางราชการ ซึ่งผู้มีใบจับจองจะต้องจัดการทำประโยชน์ในที่ดินให้ได้อย่างน้อยร้อยละ 75 ของที่ดินที่จัดให้ภายใน 3 ปี โดยสิทธิดังกล่าวไม่สามารถโอนให้ผู้อื่นได้ ซึ่งเมื่อทำประโยชน์ตามเงื่อนไขข้างต้นครบกำหนดเวลาแล้ว จึงมีสิทธินำมาขออนุญาตออกโฉนดที่ดิน หรือ น.ส. 3 หรือ น.ส. 3 ก ได้
น.ส. 2 (ใบจอง)	หนังสือคำรับรองจากพนักงานเจ้าหน้าที่ว่าได้ทำประโยชน์ในที่ดินแล้ว โดยได้มีการรังวัดและจัดทำแผนที่ของที่ดินเรียบร้อยแล้ว
น.ส. 3 (ครุฑดำ)	หนังสือคำรับรองจากพนักงานเจ้าหน้าที่ว่าได้ทำประโยชน์ในที่ดินนั้นแล้ว แต่ต่างจาก น.ส. 3 ตรงที่มีการรังวัดและจัดทำแผนที่ของที่ดินนั้นจากภาพถ่ายทางอากาศเรียบร้อยแล้ว
น.ส. 3 ก (ครุฑเขียว)	หนังสือสำคัญแสดงกรรมสิทธิ์ในที่ดิน โดยมีความหมายรวมถึงโฉนดแผนที่ โฉนดตราจอง และตราจองที่มีการประทับตราว่า "ได้ทำประโยชน์แล้ว" ซึ่งออกให้ตามกฎหมายเก่า แต่ก็ถือว่ามีการมสิทธิ์ในที่ดินเช่นเดียวกัน ทั้งนี้ผู้เป็นเจ้าของโฉนดที่ดินจะมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินนั้นอย่างสมบูรณ์ สามารถใช้สิทธิในที่ดินได้เต็มที่ มีสิทธิในการจัดจำหน่าย รวมถึงสิทธิในการปกป้องและขัดขวางไม่ให้บุคคลอื่นเข้ามาละเมิดสิทธิของตนในที่ดินนั้นด้วย
โฉนดที่ดิน	

ที่มา : สังเคราะห์จากศูนย์ส่งเสริมสารสนเทศ กรมส่งเสริมการเกษตร (2552) และ "ความเป็นมาของการออกโฉนดที่ดิน" (2551)

ภาพที่ 16
ป่าเสม็ดและ
ร่องรอยของไฟไหม้ป่า

ภาพที่ 17
ป่าเสม็ดถูกบุกรุก
เผาปลูกปาล์มน้ำมัน

ภาพที่ 18
แปลงปลูก
ปาล์มน้ำมัน

ภาพที่ 19
แปลงปลูก
ยางพารา

ตารางที่ 6 เปรียบเทียบการใช้ประโยชน์ที่ดินตำบลควนโส อำเภอกวนเนียง จังหวัดสงขลา
ปี พ.ศ. 2545 และ 2552

ประเภทการใช้ประโยชน์ที่ดิน	ปี พ.ศ. 2545		ปี พ.ศ. 2552	
	เนื้อที่ (ตารางกิโลเมตร)	เนื้อที่ (ไร่)	เนื้อที่ (ตารางกิโลเมตร)	เนื้อที่ (ไร่)
ทะเลสาบ บึง	0.00	0.01	0.00	0.01
ที่นา	93.58	5848.79	93.58	5848.79
ป่าชายเลน	6.72	419.72	6.72	419.72
ป่าบึงหรือป่าพรุ	103.86	6491.22	99.76	6235.23
พื้นที่ลุ่ม	27.41	1713.20	27.41	1713.20
ยางพารา	32.88	2055.20	32.88	2055.20
สถานที่เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ	6.06	378.99	10.16	634.98
หมู่บ้าน	3.85	240.64	3.85	240.64
หมู่บ้าน-ไม้ผลผสม	2.49	155.66	2.49	155.66
แม่น้ำ ลำคลอง	0.71	44.18	0.71	44.18
ไม้ผลผสม	13.83	864.29	13.83	864.29
ไม้ผลผสม-หมู่บ้าน	18.71	1169.29	18.71	1169.29
ไม้พุ่มหรือทุ่งหญ้าสลับไม้พุ่ม	2.04	127.23	2.04	127.23
	312.13	19508.41	312.13	19508.41

ที่มา : สถานวิจัยสารสนเทศภูมิศาสตร์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คณะการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (2552)

สรุปและอภิปรายผล

1. ความสัมพันธ์และการพึ่งพิงป่าเสม็ดของชุมชน

กล่าวได้ว่า วิถีชีวิตของคนในชุมชนควนโสเป็นวิถีแห่งการพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งการประกอบอาชีพและการตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยซึ่งมีความสัมพันธ์กันและไม่แตกต่างจากชุมชนอื่นๆ เดกเช่น ชุมชนคลองนาทับ ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่จะเลือกตั้งบ้านเรือนอยู่ริมคลอง ดังนั้นอาชีพการทำประมงจึงเป็นแหล่งรายได้หลักของครัวเรือน โดยที่วิถีคนและคลองมีความสัมพันธ์กัน อย่างแนบแน่น (สวรินทร์ เบญญเดิมอะหลี, 2554: 85) และเช่นเดียวกับชุมชนแถบลุ่มแม่น้ำชี ที่พึ่งพิงทั้งป่าไม้และแหล่งน้ำเป็นสำคัญ (สุริยา สมุทคุปดี และคณะ, 2536 : 119) รวมถึงชุมชนป่าต้นน้ำ เขาพระ อำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา (อาชนันท์ เกลี้ยงสัน และปราณี วุ่นฝ้าย, 2549 : 1-1) และชุมชนบ้านช่องแคบ จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งปัจจุบันป่าของชุมชนยังคงมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของผู้คนในชุมชนโดยคิดเป็นร้อยละ 93 ของครัวเรือนทั้งหมด (นันทนา บุญยานันต์, 2554: 102-104)

นอกจากนี้ ลักษณะการพึ่งพิงป่าเสม็ดของชุมชนควนโสยังสอดคล้องกับชุมชนอื่นๆ ในภาคใต้ทั้งชุมชนบ้านบ่อนนท์ อำเภอท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช (คณิตา ศรีประสม และคณะ, 2549: 2-25 ถึง 2-27) และชุมชนในพื้นที่อำเภอสิเกา จังหวัดตรัง (ปิยะวัฒน์ พรหมรักษา และโกสินทร์ พัฒนมนณี, 2552: 35) โดยใช้ไม้ประกอบอาชีพเผาถ่าน หรือทำกระชังปลา และหาของป่าทั้งน้ำผึ้ง เห็ดเสม็ด เห็ดตับเต่า และปลาตามแอ่งน้ำในป่าเสม็ด ซึ่งอาชีพเหล่านี้ช่วยสร้างรายได้เสริมให้กับครัวเรือน ตลอดจนเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของคนในชุมชนอีกด้วย

ลักษณะการพึ่งพิงป่าเสม็ดของชุมชนดังได้กล่าวมา สะท้อนถึงวิถีชีวิตของคนไทยในทุกภูมิภาคที่มีความสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะป่าเสม็ดซึ่งมีคุณค่าต่อหลายชุมชนในพื้นที่ภาคใต้เป็นอย่างยิ่ง โดยนับว่าวิถีคนและป่าเสม็ดจึงมีความเชื่อมโยงกันอย่างแนบแน่น ป่าเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตคนในชุมชน ขณะเดียวกันป่าก็ได้รับการดูแลและอนุรักษ์จากชุมชนเพื่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนนั่นเอง

2. "ป่าเว้น" กับจารีตการดูแลรักษาป่า

ในอดีตก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 การจัดการป่าในประเทศยังไม่มีกรรมสิทธิ์อำนาจไว้ที่ส่วนกลาง ดังนั้นจึงให้สิทธิและอำนาจแก่ท้องถิ่นในการจัดการป่าตามจารีตภายใต้ฐานคิดและระบบความเชื่อที่ว่า ป่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ ป่ามีความสัมพันธ์กับความเป็นไปของคน และป่าเป็นพื้นที่นอกอำนาจของรัฐ จึงใช้เป็นที่หลบหนีภัยและอำนาจรัฐ ตลอดจน

ป่าในอดีตรับระบบการดูแลรักษาและใช้ประโยชน์ที่เป็นไปตามวัฒนธรรมและประเพณี (กฤษฎา บุญชัย, 2554: 23) และ "ป่าเว่น" ถือเป็นหนึ่งในกลไกของท้องถิ่นที่ใช้ในการจัดการป่าเสม็ดในอดีตของชุมชนควนโส โดยจะเลือกตัดไม้ไปใช้เฉพาะต้นที่ได้ขนาดเหมาะสมแก่การใช้งานเท่านั้น และกำหนดสิทธิการดูแลให้แก่สมาชิกในชุมชน ซึ่งกฎเกณฑ์ดังกล่าวนี้สะท้อนถึงการคำนึงในการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน อันเป็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับลักษณะการจัดการคล้ายคลึงกับรูปแบบการใช้ประโยชน์จากป่าชายเลนของชุมชนยี่สาร อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสาคร ซึ่งเป็นชุมชนที่ยังคงความหนาแน่นของทรัพยากรป่าชายเลน นั่นคือ จะมีการทำสวนป่า ปลูกต้นไม้โกงกาง และเลือกตัดเฉพาะต้นที่ได้ขนาดเท่านั้น (อภิญญา ตันทวีวงศ์, 2546 : 211) หรือชุมชนกรุงชิง อำเภอนบพิตำ จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งชาวบ้านจะตัดไม้ไปใช้อย่างระมัดระวังและมีระบบความเชื่อเรื่องผีเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย โดยไม้บางอย่างเป็นไม้สำคัญของป่าที่ต้องเว้นไว้เพราะเชื่อว่าป่ามีผีคุ้มครอง และหากใครตัดไม้ไปใช้จะถูกผีลงโทษ (เลิศชาย ศิริชัย, 2546 : 400) หรือชุมชนกะเหรี่ยงโปว์ บ้านหนองหลัก อำเภอกู่แก้ว จังหวัดลำพูน ที่ใช้รูปแบบการกำหนดสิทธิการดูแลทรัพยากรของชุมชนทั้งระดับปัจเจกและระดับครัวเรือน (หทัยกานต์ สังขชาติ, 2552: 195-196)

เห็นได้ว่า ชุมชนมีการใช้ประโยชน์ และมีรูปแบบกระบวนการ รวมทั้งมีกลยุทธ์ของชุมชนในการอนุรักษ์และปรับสมดุลของแหล่งทรัพยากรเพื่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน ทว่าปัจจุบันหลายชุมชนต้องเผชิญกับอำนาจรัฐที่เข้ามาจัดการทรัพยากรของชุมชน และส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน ตลอดจนความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งทรัพยากร เช่นเดียวกับชุมชนควนโส ซึ่งปัจจุบันอยู่ในสถานการณ์ที่ต้องเผชิญกับปัญหาการบุกรุก เผ้วถาง และเผาป่า เพื่อปลูกปาล์มน้ำมันหรือยางพาราตามนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐอย่างน่ากังวลใจ

3. วิถีคน ป่าเสม็ด และการเปลี่ยนแปลงภายใต้การจัดการป่าโดยรัฐ

โดยที่ป่าเสม็ดของชุมชนอยู่ภายใต้การจัดการของรัฐ จึงส่งผลให้ป่ามีสภาพเสื่อมโทรม เกิดปัญหาการลักลอบตัดไม้ การบุกรุกเผาป่าของนายทุน สอดคล้องกับผลการศึกษาการจำแนกและการกระจายป่าเสม็ดบริเวณรอบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาที่พบว่า ป่าเสม็ดในตำบลควนโส เหลือจำนวนเพียง 5,197 ไร่ (วรภรณ์ ทะนงศักดิ์, 2554 : 33) และเมื่อเปรียบเทียบกับข้อมูลป่าเสม็ดในปี พ.ศ. 2552 (ตารางที่ 6 และภาพที่ 20 และ 21) จะเห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของผืนป่าที่มีจำนวนลดลงมากกว่า 1,000 ไร่ ภายในระยะเวลาเพียง 2 ปี อันเป็นผลทั้งจากการบุกรุกทำลายและความรู้สึกและวิถีคิดของคนในชุมชนเปลี่ยนไป

โดยนัยนี้แนวทางการอนุรักษ์ป่าเพื่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนของชุมชนในรูปแบบของป่าวน จึงกลายเป็นเพียงอดีตที่รอการรื้อฟื้นเพื่อให้ชุมชนเกิดความรู้สึกร่วมในการเป็นเจ้าของป่า

อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันหลายชุมชนประสบปัญหาในลักษณะเดียวกัน ดังกรณีชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำปะเหลียน จังหวัดตรัง เจกเช่นชุมชนบ้านแหลมและอีกหลายชุมชน ซึ่งพบว่า ภายหลังจากเข้าจัดการทรัพยากรของชุมชนโดยรัฐ กลับทำให้ทรัพยากรเสื่อมโทรมลง ขณะที่เมื่อรัฐถอยออกจากพื้นที่และปล่อยให้เป็นการจัดการโดยชุมชนเอง ป่าหรือทรัพยากรต่างๆ ของชุมชนกลับฟื้นตัวสู่สภาวะที่ดีขึ้น (ปัทมาวดี ชูชุกิ และชล บุนนาค, 2552: 350)

นอกจากนี้ นโยบายรัฐที่เน้นส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ โดยเฉพาะปาล์มน้ำมัน และยางพารา หรือกรณีการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินที่เกิดขึ้นในชุมชนควนโส ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งในการทำลายป่า อาจสะท้อนได้จากผลการศึกษาของ Wicke et al. (2011 : 193-206) ที่พบว่า ประเทศอินโดนีเซียมีแนวโน้มความต้องการที่ดินเพื่อปลูกปาล์มน้ำมันในปี ค.ศ. 2020 อยู่ในช่วง 1-28 ล้านเฮกตาร์ ขณะที่ประเทศมาเลเซียจะอยู่ในช่วง 0.06-5 ล้านเฮกตาร์ นั้นหมายถึงการสูญเสียพื้นที่ป่าของทั้งสองประเทศอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และเมื่อย้อนกลับมาพิจารณาถึงชุมชนควนโสแล้ว หากแนวโน้มความต้องการที่ดินเพื่อปลูกปาล์มน้ำมันและยางพาราเพิ่มขึ้น คำถามที่ต้องการคำตอบก็คือ ชุมชนต้องทำอย่างไร จึงจะรักษาผืนป่าเสม็ดไว้ให้คนรุ่นต่อไปได้

กล่าวให้ถึงที่สุด การจัดการป่าเสม็ดชุมชนควนโสโดยรัฐ นับเป็นบทเรียนหนึ่งให้รัฐและชุมชนได้เรียนรู้และปรับเปลี่ยนแนวคิดไปสู่ความร่วมมือในการจัดการป่าร่วมกัน เพื่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนโดยดำรงไว้ซึ่งวิถีคนและป่าบนพื้นฐานของการเกื้อกูลซึ่งกันและกันนอกจากนี้ ทำอย่างไรจึงจะขับเคลื่อนกลไกการทำงานในรูปแบบของการประสานความร่วมมือทั้งจากรัฐ ชุมชน และผู้มีส่วนได้เสียให้ดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ เกิดประสิทธิผลและเป็นธรรมแก่ทุกฝ่าย นั้นหมายถึง การบรรลุเป้าหมายหนึ่งตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559) ซึ่งให้ความสำคัญกับประเด็นความเป็นธรรมดังกล่าวเป็นอย่างยิ่ง

อนึ่ง รัฐควรยอมรับในสิทธิชุมชนและสถาบันชุมชน ตลอดจนเชื่อมั่นว่าชุมชนสามารถจัดการทรัพยากรของชุมชนได้ ดังกรณีการจัดการป่าของประเทศอินเดียในอดีตช่วงศตวรรษที่ 19 และ 20 ที่มีการจัดการทรัพยากรป่าโดยรัฐแต่ก็ประสบความล้มเหลว ต่อมาจึงมีโครงการ Joint Forest Management (JFM) ซึ่งเป็นการปรับเปลี่ยนกระบวนการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของประเทศที่เปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่า

ร่วมกันกับรัฐ โดยมีการตั้งคณะกรรมการทำงานของชุมชน ที่เรียกว่า Joint Forest Management Committee (JFMC) (Bhattacharya, P., Pradhan, L., and Yadav, G., 2010: 469-480) หรือกรณีการจัดการป่าไม้ของประเทศกัวเตมาลา ที่อยู่บนพื้นฐานของบริบทและวัฒนธรรมโดยผ่านการมีส่วนร่วมของชุมชน (Taylor, P.L., 2010 : 173-184) หรือกรณีป่าชุมชน (Community Forestry: CF) ของประเทศเนปาล (สมศักดิ์ สุขวงศ์, 2550: 303-304) ซึ่งรัฐได้มอบพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติให้กับผู้ใช้ประโยชน์จากป่า โดยมีรูปแบบการทำงานร่วมกันระหว่างรัฐและชุมชนมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2523 เป็นต้นมา โดยขณะนี้ชุมชนควนโสสามารถใช้รูปแบบการจัดป่าดังกรณีที่กำลังกล่าวมาข้างต้นได้หรือไม่

- อภิญา ตันทวีวงศ์. (2546). ความสืบเนื่องและความเปลี่ยนแปลงของการเผาถ่านโง่งงที่หมู่บ้านยี่สารแบบ "เศรษฐกิจยั่งยืน" . ใน **พลวัตสิทธิชุมชน: กระบวนทัศน์ทางมานุษยวิทยา, ชลธิรา สัตยาวัฒนา, บรรณาธิการ**, (หน้า 209-254). กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- อาชนย์ เกลี้ยงสัน และปภาณี วุ่นฝ้าย. (2549). **รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการสิทธิชุมชนศึกษาภาคใต้ กรณีป่าต้นน้ำเขาพระ**. ชุดโครงการวิจัยสิทธิชุมชนศึกษา สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.